

Pawło Lewczuk  
Uniwersytet Jagielloński, Kraków  
pavlo.levchuk@uj.edu.pl

## SOCJOLINGWISTYCZNY STATUS SURŻYKA

**Słowa kluczowe:** surżyk, język mieszany, język ukraiński, język rosyjski, socjolekt, interferencja językowa, kontakt językowy

**Keywords:** Surzhyk, mixed language, Ukrainian, Russian, sociolect, linguistic interference, language contact

Mało kto zdaje sobie sprawę z faktu, że obecna sytuacja polityczna na Ukrainie ma także podłoże językowe – konkurencję dwóch języków na Ukrainie i zjawisko *surżyka*, o którym już nieco powiedziano w polskim językoznawstwie, głównie za przyczyną monografii Artura Brackiego (2009). Dotychczasowy stan badań nad zjawiskiem nie uwzględniał kwalifikacji surżyka w opisie kontaktów językowych. Dodatkowo obecna sytuacja polityczna zmusza piszącego te słowa do ponownego podjęcia zagadnienia tego ciekawego, a jednocześnie trudnego do opisu „fenomenu socjolingwistycznego” (por. Masenko 2008: 118).

### 1. Tło historyczne zjawiska

Przełomowym momentem w kontaktach językowych na gruncie ukraińsko-rosyjskim jest niewątpliwie ugoda w Perejaśławiu z 1654 r. podpisana przez Bohdana Chmielnickiego z Wasylem Buturlinem reprezentującym Aleksego I (Jakowenko 1998: 230–233; Besters-Dilger 2012: 14). Od tamtego czasu języki te są w ścisłym kontakcie na terenach ukraińskich, gdyż przedstawiciele carskiej Rosji korzystali w kontakcie z Ukraińcami ze swojego języka. Mamy zatem do czynienia z bilingwizmem

biernym ze strony rosyjskiej („rozumiem, ale nie używam”) i bilingwizmem czynnym ze strony ukraińskiej (w kontaktach wewnętrznych – ukraiński, w kontaktach zewnętrznych – rosyjski).

Traktowanie języka ukraińskiego przez władze carskie najlepiej pokazuje okólnik wałujewski (1863) (ukr. *Валуєвський циркуляр*), w którym znajdujemy słynny cytat: „**Никакого особенного малороссийского языка не было, нет и быть не может**”, a język literatury pięknej to przecież „egzotyczne” narzecze zepsute pod wpływem języka polskiego.

Ogromny wpływ na użytkowników języka wywierał Kościół prawosławny. Artur Bracki tak opisuje tę sytuację:

Od roku 1727 władzę biskupią na Ukrainie sprawowali niemal wyłącznie Rosjanie; nawet po roku 1917 metropolita Michaił Jermakow nie zezwalał na wyświęcanie biskupów pośród Ukraińców, a cerkwie, w których odprawiano liturgię po ukraińsku, konsekrowano na nowo, traktując jako „zbezczeszczone” (2009: 46).

Dodajmy, że obecny Kościół prawosławny patriarchatu moskiewskiego godnie naśladuje swoich poprzedników, nadal działając na niekorzyść tego, co ukraińskie – na przykład po aneksji Krymu jako jedyny podejmował próbę przypisania tamtejszych diecezji do Moskwy. Po rewolucji godności na zachodniej Ukrainie część wyznawców prawosławia całymi parafiami przechodziła pod zwierzchnictwo patriarchy w Kijowie<sup>1</sup>.

W 1919 r., odpowiadając na postulaty Lenina zawarte w pracy *O władzy radzieckiej na Ukrainie*, władze radzieckie na Ukrainie pod kierunkiem komisarza ludowego oświaty Mykoły Skrypnyka rozpoczęły proces ukrajinizacji. Wówczas powstały *Najważniejsze zasady pisowni ukraińskiej* (1921), zmodyfikowane w *Zasady pisowni ukraińskiej* (1928) (Masenko 2008: 35–36). Z tamtego okresu zachowało się dosyć ciekawe wspomnienie lwowskiego akademika Cyryla Studyńskiego w książce *Z pobytu na radzieckiej Ukrainie. Na marginesie konferencji dotyczącej zasad pisowni* (1927). Autor pisze, że podczas swojego pierwszego pobytu w Charkowie w roku 1903 „słyszał mowę ukraińską [...] tylko w domu Christii Ałczewskiej i u profesora Sumcowa”, natomiast w 1927 r. „usłyszysz wszędzie język ukraiński w Charkowie; bo tu jest stolica ukraińskiej, radzieckiej władzy. Czasy się zmieniają” (Погрібний 2003: 24, za: Masenko 2008: 41). Jednak tak sprzyjające warunki nie mogły trwać długo. Ukrajinizacja nie nabrała rozmachu i na pewno nie dobiegła końca. Zgodnie z rozkazem Stalina proces ukrajinizacji został wstrzymany w 1933 r. (Hofeneder 2010: 37, za: Masenko 2008: 41). Władze radzieckie zaczęły umiejętnie korzystać z podobieństwa obu języków i małymi krokami sztucznie zbliżać leksemę ukraińskie do rosyj-

1 W czasie rozmowy z jednym z księży katolickich na Wołyniu usłyszałem, że w pewnej małej miejscowości część prawosławnych przychodzi na msze do kościoła rzymskokatolickiego, żeby nie iść do patriarchatu moskiewskiego, są to jednak tylko pojedyncze przypadki.

skich. W ukraińskiej lingwistyce te działania określono mianem „językobójstwa” (ukr. *лінгвоцид*). W książce *Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду* (Masenko 2006: 354–399) znajdujemy wykaz słów „poddanych represjom”, liczący 650 leksemów często używanych w życiu codziennym.

Polityka rusyfikowania języka ukraińskiego w ZSSR ma swoje potwierdzenie także w publikacjach szczególnie ważnych dla ówczesnego państwa. Austriacki slawista Philipp Hofeneder, zbadawszy zmiany w tłumaczeniach pracy Lenina *Materializm i empiriokrytycyzm* z lat 1932 i 1952, doszedł do wniosku, że w tym czasie w języku ukraińskim zaszły duże zmiany polegające na zbliżeniu do języka rosyjskiego. Dotyczyły one ortografii, morfologii i składni. Część z nich jest nadal obecna we współczesnym języku ukraińskim. Przytaczając przykłady, autor w nawiasach zwraca uwagę na świadomą rusyfikację lub na realizację nienaturalnych zmian, czyli zmian, które prawdopodobnie nie zaszłyby w języku bez pomocy rusyfikatorów (Hofeneder 2010: 37–40, 45).

Najwięcej miejsca w artykule poświęcono zagadnieniom leksykalnym. Wpływy leksykalne autor dzieli na zmiany form niespokrewnionych z rosyjskimi (68 leksemów), bliskich wymowie rosyjskiej, wymagających adaptacji fonetycznej (36 leksemów) oraz leksemów, które nie są w pełni równoważne z rosyjskimi (mają różne znaczenia), ale są podobnie wymawiane – w porównaniu z przekładem z 1932 roku 35 leksemów (ibid.: 41–44). W podsumowaniu artykułu autor stwierdza, że większość form w wersji z 1952 r. stała się podstawą tworzenia obecnie używanej wersji surżyka. Chociaż ta hipoteza wymaga dodatkowych badań (ibid.: 46), to warto pamiętać, że tłumaczenia dzieł Lenina były podstawą do stworzenia 11-tomowego *Словника української мови* pod redakcją Iwana Biłodida (CYM, 1970–1980), rekomendowanego jako źródło normy poprawnego języka ukraińskiego (por. ibid.).

Łarysa Masenko, powołując się na pewnego dziennikarza ze Lwowa<sup>2</sup>, podaje bardzo interesującą statystykę. Mianowicie w ciągu 405 lat polskiego panowania we Lwowie i 146 lat panowania austriackiego w języku Galicji Wschodniej pojawiło się tylko 20–30 leksemów polskiego, niemieckiego i węgierskiego pochodzenia, a po 51 latach panowania rosyjskiego aż 500 (Masenko 2011: 37).

Mówiąc o okresie radzieckim, trzeba wspomnieć o zjawisku migracji wewnątrz imperium z powodu służby wojskowej, praktyk w kołchozach, obowiązku odpracowania bezpłatnego wykształcenia wyższego przez pracę na terenie całego ZSRR. Polityka radziecka zakładała także rusyfikację Ukrainy przez osiedlenie Rosjan na jej terenie. W 1939 r. Rosjanie stanowili 12% (ok. 4 mln) ludności Ukrainy, w 1959 r. – 16% (ok. 7 mln) (Lubaś 2009: 251). Polityka ta bierze swój początek jeszcze z Rosji carskiej, gdzie do kopalń węgla oraz fabryk metalurgicznych w Donbasie byli

2 W tekście autorka nie podaje nazwiska osoby prowadzącej te badania, natomiast strona internetowa, na którą się powołuje, obecnie jest nieczynna.

sprowadzani robotnicy, głównie z guberni charkowskiej, kurskiej, woroneskiej i orłowskiej (por. Masenko 2011: 17).

## 2. Definicja terminu *surżyk*

Nazwa *surżyk* (ukr. *суржик*) pierwotnie należy do słownictwa rolniczego i oznacza mieszaninę zbóż, np. pszenicy i jęczmienia. Wtórnie używa się jej w odniesieniu do języka mieszanego – ukraińsko-rosyjskiego.

1. Суміш зерна пшениці й жита, жита й ячменю, ячменю і вівса і т. ін.; борошно з такої суміші;
2. (перен. розм.) Елементи двох, або кількох мов, об'єднані штучно, без додержання норм літературної мови; нечиста мова (СУМ IX: 854).

Kształtowanie się drugiego znaczenia w języku ukraińskim ma swoją historię. W słowniku Borysa Grinczenki pojawiła się oprócz podstawowej definicji jeszcze druga: „людина змішаної раси” oraz przykład „Се суржик: батько був циган, а мати дівка з нашого села” (Grinczenko IV: 231). Opierając się na pracy Jurija Szezielowa, Ł. Masenko stwierdza, że już w latach 30. XX w. terminem *surżyk* określano mieszany ukraińsko-rosyjski język wschodnioukraińskiej wsi (Шевельов 2001: 173, za: Masenko 2011: 5).

Wyrazem *surżyk* nazywa się język mieszany ukraińsko-rosyjski, chociaż są także badacze, którzy idąc za definicją słownikową, nazywają *surżykiem* każdy rodzaj języka mieszanego ukraińsko-obcego. Oleksandr Rybałko określa współczesny rusiński język na Zakarpaciu jako słowacko-rosyjsko-ukraiński *surżyk* (Rybałko 2010: 304), Bohdan Ażniuk język Ukraińców w Kanadzie nazywa ukraińsko-angielskim *surżykiem* (1999: 295), a Oleksandr Czerednyczenko, pisząc o globalnej amerykanizacji języka ukraińskiego, mówi o powstawaniu nowego, ukraińsko-angielskiego *surżyka* (Czerednyczenko 2001: 72). Ukraińscy dialektolodzy dążą do nazywania *surżykiem* także dialektów językowego pogranicza ukraińsko-polskiego, ukraińsko-rumuńskiego, ukraińsko-słowackiego lub ukraińsko-węgierskiego (Hrycenko 2003: 18). Warto też zauważyć, że także w badaniach dotyczących języka polskiego na Ukrainie można spotkać określenie języka polskiego z interferencjami ukraińskimi jako *surżyka* (por. Dzięgiel 2012: 240). Piszący te słowa przyłącza się do poglądów Ł. Masenko oraz białoruskiej lingwistki Niny Mieczkowskiej, które uważają, że zjawiska ukraińskiego *surżyka* i białoruskiej *triasanki* trzeba odnosić do konkretnego miejsca i konkretnej sytuacji językowej, by nie były one traktowane tylko jako synonimy „języka makaronicznego”. Mieczkowska słusznie zauważa, że *triasanka* i *surżyk*

[...] nie są zabawą czy stylizacją. To naturalna forma komunikacji milionów ludzi na Białorusi i na Ukrainie. Ludzie mówią, jak mogą (Mieczkowska 2008: 171–173).

### 3. Trudności z klasyfikacją zjawiska

W pracach poświęconych surżykowi widać, że jest on fenomenem socjolingwistycznym, chociażby z racji trudności z jego kwalifikacją w opisie kontaktów językowych. Oleksandr Czerednyczenko i Natalia Dziubyszyna-Melnyk nazywają surżyk pidżynem (por. Czerednyczenko 2001: 535; Dziubyszyna-Melnyk 2010: 16), choć niektórzy badacze poddają ten pogląd krytyce (por. Taranenko 2008: 21; Bracki 2009: 92–99; Masenko 2011: 7–9). Argumentami przemawiającymi za określeniem surżyka mianem pidżynu jest mechanizm powstawania tego języka, jednak pidżyny tworzą się w sytuacji, kiedy nie można porozumieć się w innym języku i językami kontaktu są języki genetycznie dalekie, a nie spokrewnione. Przytoczone przez dyskutantów definicje pidżynu są zbyt ogólne, żeby na ich podstawie zdefiniować to dość trudne do omówienia zjawisko. Z tej racji piszący te słowa uważa, że trzeba przeanalizować możliwość zdefiniowania surżyka jako pidżynu bez politycznego nastawienia do tego zjawiska (które najczęściej jest negatywne).

Za punkt wyjścia przyjmuję pracę Barbary Hlibowickiej-Węglarz (2013), w której autorka w części teoretycznej, opartej na pracach znanych badaczy<sup>3</sup>, podaje podstawowe cechy pidżynów:

1. Stanowią środek komunikacji będący rezultatem kontaktu użytkowników języków.
2. Nie mają rodzimych użytkowników (*native speakers*).
3. Są używane w nagłych sytuacjach komunikatywnych.
4. Nie są zrozumiałe dla użytkowników języka dominującego.
5. Są uproszczone lub zredukowane pod względem morfosyntaktycznym i leksykalnym w stosunku do języka dominującego.
6. Przyjmują największą część swojego słownictwa z języka dominującego.
7. Mogą ewoluować z fazy żargonu lub pidżynu w swej fazie nieustabilizowanej do fazy ustabilizowanej, a także się rozprzestrzeniać. Inną alternatywą jest proces kreolizacji, zachodzący począwszy od jednej z poprzednio wymienionych faz. Pidżyn jest potencjalnym językiem prekreolskim.
8. Zazwyczaj nie ma swojej społeczności.
9. Ma te same właściwości genetyczne co język dominujący (ibid.: 24).

---

3 Jespersen (1922), Bloomfield (1933), Hall Jr. (1966), Perego (1968), Hymes (1971), Whinnom (1971), Samarin (1971), Meisel (1975), Schuman (1978), Muhihausler (1986), Thomason i Kaufman (1988), Bickerton (1990), Baker (1995), Thomason (1997), do Couto (2002).

Przywołana autorka stwierdza, że wszyscy badacze są zgodni co do tego, że pierwsze trzy cechy pidżynowi muszą przysługiwać. Jeśli spoglądać na surżyk z tego punktu widzenia, to na pewno trzecia cecha nie jest mu właściwa. Surżyk jest używany codziennie, w kontaktach z różnymi osobami, a nie tylko „w nagłych sytuacjach komunikacyjnych”. Czwarta właściwość też jest dość wątpliwa, ponieważ użytkownicy języka rosyjskiego poza Rosją to przedstawiciele społeczności posługujących się różnymi językami, w których może nie być systemu deklinacyjnego lub rodzaju gramatycznego, stąd skoro komunikacja jest skuteczna, możemy uznać, że ten punkt nie ma odzwierciedlenia w rozpatrywanym kontakcie językowym. Punkty piąty i szósty są ważne o tyle, że aż piętnastu badaczy spośród wymienionych (zob. przyp. 3) bierze pod uwagę te kryteria w swoim opisie. Piąty warunek można uznać za spełniony, ponieważ surżyk jest językiem komunikacji potocznej, a szósty jest trudny do zbadania, ponieważ proces rusyfikacji, który rozpoczął się po 1654 r., trwał dosyć długo, dlatego obecny kształt leksemów ukraińskich jest dość podobny do rosyjskich. Podsumowując, należy jednak uznać, że cecha ta częściowo surżykowi przysługuje.

Oprócz wyżej wymienionych cech autorka (odwołując się do Pierre’a Perego) bierze pod uwagę też inne, z których najważniejsza jest następująca:

[...] dwustronność, która zakłada, że aby móc uznać jakąś formę komunikacji za pidgin, powinny się nią posługiwać obie strony użytkowników pozostające w kontakcie. Jeśli dana forma językowa jest używana jedynie przez jedną z nich, mamy do czynienia z pseudopidżynem lub pseudosabirem (Perego 1968, za: Hlibowicka-Węglarz 2013: 25).

Surżyk nie jest środkiem komunikacji Rosjan i Ukraińców, ale językiem mieszanym, którym posługują się Ukraińcy. Wymieniona cecha jest najlepszym podsumowaniem właściwości socjolingwistycznych w tej analizie i jednocześnie konkluzją rozważań socjolingwistycznych. Jednak warto wspomnieć także o cechach językowych, ponieważ wielu badaczy nazywa te czynniki uproszczoną gramatyką. Hlibowicka-Węglarz pisze o tym w ten sposób:

Co się tyczy uproszczeń strukturalnych, morfosyntaktycznych, najczęściej wymienia się tu takie cechy, jak: brak rodzajników, brak wykładników liczby mnogiej w syntagmie nominalnej, brak wykładników kategorii czasu, trybu i aspektu, a także dowolny szyk wyrazów w zdaniu (ibid.: 22).

Porównanie cech językowych jest znacznie łatwiejsze z uwagi na to, że surżyk posiada wykładniki rodzaju, liczby mnogiej, czasu, trybu i aspektu. Z powyższych rozważań wynika więc, że surżyk nie jest pidżynem.

Wskazówką do interpretacji tego zjawiska jako języka kreolskiego może być artykuł Łukasza Małeckiego (2010: 75–83). Zdaniem badaczy: „pidgin przechodzi w język kreolski, kiedy staje się językiem pierwszym danej społeczności” (J. Hamers

i M. Blanc 1983: 266–267, za: Lipińska 2003: 96). Barbara Hlibowicka-Węglarz opisy-  
je proces powstawania języka kreolskiego w następujący sposób:

[...] języki kreolskie kształtują się w społecznościach wielojęzycznych, w sytuacji tzw.  
kryzysu językowego, który oznacza brak możliwości porozumiewania się pomiędzy  
**użytkownikami niezrozumiałych dla siebie języków** (Hlibowicka-Węglarz 2013:  
40, wyróżn. P.L.).

Zdaniem piszącego te słowa obecna sytuacja językowa na Ukrainie nie przypo-  
mina kryzysu językowego, a spokrewnione języki wschodniosłowiańskie na pewno  
są zrozumiałe (w dużej mierze) dla grup wchodzących w kontakt językowy. Jedno-  
cześnie warto bliżej przyjrzeć się cechom językowym tego kontaktu. Języki kreolskie  
mają uproszczoną gramatykę, co może wyrażać się między innymi brakiem fleksji  
(nie dysponują systemem przypadków) i przyimków (ibid.: 42), pozwala to stwier-  
dzić, że surżyk nie może być językiem kreolskim, gdyż ma system fleksyjny i na  
pewno nie jest kodem ograniczonym.

Warto pamiętać o uwadze Roberta Chaudensona, że oprócz kreolizacji języ-  
kowej istnieje też kreolizacja kulturowa, która może mieć postać kreolizacji mu-  
zycznej, kulinarnej, religijnej, literackiej i medycznej (Chaudenson 1989, 1992, za:  
Hlibowicka-Węglarz 2013: 62). Jest to bardzo cenna uwaga, szczególnie dla opisy-  
wanego kontaktu językowego i kulturowego. Obecne nastawienie na przywrócenie  
języka ukraińskiego nie tylko w mediach, ale także w innych sferach jest bardzo  
ważne. Rosyjska muzyka dominuje w ukraińskich stacjach radiowych, w sylwestra  
bardzo wiele rodzin ogląda rosyjski *Голубой огонёк*. Największy ze względu na liczbę  
wiernych Kościół prawosławny jest pod jurysdykcją patriarchy w Moskwie<sup>4</sup>, a mnó-  
stwo programów kulinarnych, zwykłych przepisów na potrawy oraz terminów ję-  
zyka medycyny wskazuje na to, że współczesną sytuację na Ukrainie na pewno ce-  
chuje proces rusyfikacji kulturowej (co jest używane jako argument uzasadniający  
tam rosyjską interwencję). Jednocześnie niełatwo ten proces wykorzystać. Elżbieta  
Smułkowa, opisując sytuację językową na Białorusi, przeciwstawia zjawisko dyglo-  
sji w kontakcie językowym zjawisko *dietni* w kontaktach kulturowych (Smułkowa  
2000: 96–98). Władze Rosji pragną także narzucić społeczeństwu ukraińskiemu my-  
ślenie o wspólnej kulturze rosyjsko-ukraińskiej, a nie o kulturze ukraińskiej, która  
może być odrębna od kultury rosyjskiej. Taki sposób myślenia jest dość poważnym  
zagrożeniem, przeniesionym z czasów ZSSR, kiedy język rosyjski i kultura rosyjska  
były środkiem komunikacji ponadetnicznej. Zadaniem obecnych władz Ukrainy  
musi więc być pokazanie odrębności zarówno kulturowej, jak i językowej tego kraju.

4 Obecnie w obwodach rówieńskim, tarnopolskim i lwowskim wiele parafii zamierza przejść do  
patriarchatu kijowskiego, co napotyka ogromny sprzeciw władz patriarchatu w Moskwie. Do tych  
parafii wysyła się autokary z klerykami, którzy mają „uspokoić” parafian. Czasami dochodzi na-  
wet do walki zbrojnej i wezwania policji. Zob. [www.youtube.com/watch?v=2rZno5nLucs](http://www.youtube.com/watch?v=2rZno5nLucs).



W kontaktach językowych spotykamy jeszcze jedno zjawisko, któremu, zdaniem piszącego te słowa, warto przyrzeć się szczegółowo. Chodzi o tak zwane przełączanie kodów (*code switching*), które Ewa Lipińska definiuje w następujący sposób:

[...] aktywny i kreatywny proces włączania materiału z obydwu języków, którymi włada dana osoba, w akcie komunikacji. Polega na szybkim „przeskakiwaniu” z języka na język, co uwidacznia się w zmianie słowa, wypowiedzenia albo całego zdania (Lipińska 2003: 87–88).

Opisując to zjawisko, autorka zwraca uwagę na trzy istotne aspekty:

- a) niektóre wyrazy lub grupy wyrazów podlegają regułom jednego języka, a inne – drugiego, co nie przeszkadza rozmówcom, przyzwyczajonym do komunikowania się poprzez zmianę kodów, we wzajemnym rozumieniu się;
- b) przełączenie kodów zachodzi wyłącznie w czasie nieformalnych konwersacji, a bardzo rzadko w piśmie, gdzie z kolei zdarzają się zapożyczenia;
- c) jednym z powodów przełączania kodów jest przykładanie mniejszej wagi do poprawności i czystości języka w mowie. **Najczęściej jednak wynika to z niedostatecznej znajomości języka ojczystego i/lub docelowego** (Lipińska 2003: 88, wyróżn. P.L.).

Przytoczone trzy wyróżniki dobrze opisują zjawisko mieszanego języka ukraińsko-rosyjskiego, gdyż jedne wyrazy w nim występujące podlegają regułom języka rosyjskiego, a inne ukraińskiego. Do przełączenia kodów dochodzi zwykle w języku mówionym, język pisany jest stylizacją, o której w literaturze ukraińskiej mówi się co najmniej od czasów Mikołaja Gogola. Najważniejsza jest jednak cecha niedostatecznego opanowania dwóch języków wchodzących w kontakt. Zdaniem Ołeksandra Taranenko, w skali podziałów koherencji językowej od etapu przełączenia kodów, przez mieszanie się języków, do ich „spajania” (nienaturalnego połączenia; *fused lect*), surżyk jest pośrodku, lecz nie jako język mieszany, tylko jako mieszany socjolekt (Taranenko 2008: 21). Podobne zdanie ma też Łada Bilaniuk (2005: 122–123). W czasie posiedzenia Komisji Socjolingwistyki, akredytowanej przy Międzynarodowym Komitecie Sławistów, w 2011 r. w Krakowie, Juliane Besters-Dilger wygłosiła referat *Конвергенция и дивергенция славянских языков. Влияние социолингвистических факторов в прошлом и современности*. Zgodziła się ze wspomnianym poglądem, mówiąc o tendencji do powstawania zjawiska charakteryzującego się tym, że każdy język pełni określoną funkcję. Przykładowo surżyk cechuje końcówka dopełniacza liczby pojedynczej rodzaju męskiego -a, (ukr. *дом-у*, ros. *дом-а*), stopnia najwyższego przymiotnika oraz konstrukcji przyimkowej (ukr. *минулого року*, natomiast w surżyku *у минуломи році*) oraz zwiększenie częstotliwości używania przyimka *no* (*po*) (Besters-Dilger 2012: 14).

Trudności z kwalifikacją surżyka wynikają z badania wyłącznie interferencji leksykalnych lub fonetycznych bez uwzględniania innych działów języka. Na niezrozumienie różnicy między mówieniem z interferencjami a posługiwaniem się kodem



mieszanym zwróciła uwagę jednej z recenzentek swojej pracy Ł. Masenko (Masenko 2011: 38). Z takim samym niezrozumieniem spotykamy się w polskich pracach. Przytoczmy choćby fragment tekstu Heleny Krasowskiej, która podaje następujący przykład surżyka:

My razgawariwajem nie czisto po ukraiński, **to i pa** ruski nie czisto, nasz jazyk **jest** mieszanyny. Nu możet nado było uczitsia wsio prawelno, a wot **ne buło** gdzie uczitsa, nado **buło** rabotat', dietoczka – nam tiazelo oczeń **buło**. Chto pereżył eto **to i** znajet. Uže siejczas uczitsia można w szkole, a my jak sami uczilisia i potomu nasz jazyk takoj smieszanyj [Bogatyrowka 2007: wywiad] (Krasowska 2012: 182).

Wyróżnione przez autorkę przykłady mają wyłącznie charakter fonetyczny, poza tym, zdaniem piszącego te słowa, jest to język rosyjski z nielicznymi interferencjami, ale na pewno nie język mieszany. Masenko, na której pracę powołuje się Krasowska, pisze, że język mieszany musi zawierać zapożyczenia nie tylko leksykalne, ale także w zakresie fleksji, fonetyki i słowotwórstwa (por. Masenko 2007: 27–28). Podobne stanowisko na temat surżyka zajmuje O. Taranenko (2008: 23). Żeby przekonać czytelnika w Polsce, warto przytoczyć przykład związany z językiem polskim. Czy o swobodnej komunikacji w języku polskim z użyciem trzech leksemów z języka angielskiego powiemy, że jest to język mieszany? Zdecydowanie nie. Będzie to język polski z angielskimi interferencjami, które obecnie dosyć często można zaobserwować w dużych miastach i wśród młodzieży.

Podsumowując te rozważania, proponujemy taką definicję: przez termin *surżyk* będziemy rozumieć socjolekt mieszany ukraińsko-rosyjski, który jest tworzony jako język mieszany oparty na systemie języka ukraińskiego z obecnością dużej liczby słów języka rosyjskiego. Surżyk jest używany przez ludność ukraińską, przeważnie o wykształceniu podstawowym i średnim, tylko w wersji mówionej. Zjawisko to jest spowodowane długim kontaktem blisko spokrewnionych języków i ma negatywną ocenę w społeczeństwie.

#### 4. Stosunek emocjonalny do surżyka i nastawienie do niego społeczeństwa

Przypomnijmy, że dla dużej części ukraińskiego społeczeństwa język rosyjski jest nie tylko językiem pierwszym, lecz także językiem funkcjonalnie dominującym, chociaż ustawowo jest to tylko język mniejszości narodowej, a spekulacje polityczne dotyczące uznania języka rosyjskiego za język urzędowy na Ukrainie były hasłem kilkunastu kampanii wyborczych. Język rosyjski zyskał status języka regionalnego w 2012 r. w poszczególnych obwodach, ale po rewolucji godności ustawa wprowadzająca tę zmianę została anulowana przez Radę Najwyższą. Najwięcej informacji na temat stosunku społeczeństwa do surżyka przynoszą wyniki projektu INTAS „Language Policy in Ukraine: Anthropological, Linguistic and Further

Perspectives” (2006–2008). W tym czasie w grupach docelowych w pięciu miastach (w Kijowie, Lwowie, Łucku, Doniecku i Odessie) zbadano 2015 respondentów<sup>5</sup>. Z badań wynika, że język ukraiński za prestiżowy w komunikacji na Ukrainie uważa 45,9% respondentów: połowa respondentów wskazuje na prestiż tego języka w urzędach; 27,1% w sklepach czy kawiarniach, 38,7% w placówkach edukacyjnych, 26,5% na ulicy, 28,5% w sferze biznesu. Równocześnie tylko jedna trzecia respondentów posługuje się językiem ukraińskim w sferach: publicznej, edukacyjnej i prywatnej (Besters-Dilger 2010: 344–346). Owszem, język ukraiński jest symbolem Ukrainy (ponad 70% badanych raczej zgadza się z tą tezą), lecz prestiżowo język rosyjski wygląda lepiej i – jak wynika z badań – jest tak głównie w dużych miastach.

Podobne poglądy wyraża Władysław Lubaś. Twierdzi on, że obraz geograficzny uzusu języków na wsi i w miastach jest odmienny. Na całym terytorium Ukrainy, na Krymie, w centralnym Donbasie przeważa język ukraiński, natomiast w miastach w części wschodniej, południowej i centralnej dominuje język rosyjski (Lubaś 2009: 255).

Trudnościom w konwersacji w języku ukraińskim na ulicach w dużych miastach był poświęcony referat Ł. Masenko *Соціокультурні характеристики розмовних форм української мови в міських середовищах сучасної України*, wygłoszony na wspomnianej wyżej konferencji. Autorka przytoczyła dwa przykłady użytkowników języka ukraińskiego oraz reakcje interlokutorów na konwersacje w języku ukraińskim, jednocześnie pokazując, że współczesnego surżyka używają raczej ludzie pamiętający czasy komunizmu i słabo wykształceni (por. Masenko 2012: 118–122), podobne stanowisko prezentują respondenci, zapytani o stosunek do surżyka (por. Masenko 2011: 40–42). Zdecydowana większość ma negatywny stosunek do tego zjawiska i opinie te są wypowiedzane w języku zarówno ukraińskim, jak i rosyjskim. Można też zauważyć, że sami respondenci niechętnie przyznają się do posługiwania się surżykiem. Na pytanie o to, jakim językiem posługują się podczas wykonywania różnych czynności z czterech sfer (edukacyjnej, zawodowej, publicznej i prywatnej), respondenci wskazują surżyk maksymalnie w 5,8% wypadków jako „język komunikacji dziadków i babć”. Oprócz tego 5,7% respondentów przeklina za pomocą surżyka (Besters-Dilger 2010: 355–356), co wyraźnie wskazuje na to, że posługiwanie się surżykiem nie jest czymś, do czego można się przyznać choćby anonimowo. Zdecydowana większość respondentów (67,1%) uważa, że obywatele Ukrainy muszą dobrze znać język ukraiński, lecz problem tkwi w tym, że tylko 20,8% respondentów stwierdza, że biegle posługuje się językiem ukraińskim.

W obecnej sytuacji ważną rolę odgrywają środki masowego przekazu. To głównie pod ich wpływem jest kształtowana opinia społeczna użytkowników języka. Zdecydowana większość stacji radiowych na Ukrainie nadaje piosenki w języku

5 Kierownikiem projektu była Julianne Besters-Dilger. Pełne wyniki badań zob. Besters-Dilger 2010: 344–363.

rosyjskim, a utwory w języku ukraińskim na ogół można usłyszeć dopiero późno w nocy. Podobnie jest w telewizji. Na przykład kanały Inter i Ukraina przez cały dzień nadają wiadomości w języku ukraińskim, a wieczorem (o 19 kanał Ukraina i o 20 – Inter) rozpoczynają transmisję w języku rosyjskim, ponieważ wówczas oglądalność jest znacznie większa. Po rewolucji godności z ukraińskich ekranów telewizyjnych zniknęły tylko filmy rosyjskiej produkcji o służbach specjalnych w Rosji. Wspomniany wyżej Inter nawet w sylwestra 2015 r. transmitował *Gołuboj ogoniok* z Rosji, w którym pojawiła się piosenka o sankcjach i aneksji Krymu. Dopiero po groźbie likwidacji tej stacji telewizyjnej przez władze państwowe transmisja w następnym dniu została zastąpiona filmem, ale *Gołuboj ogoniok* w kolejnym roku znowu pojawił się w programie tej stacji.

Zdecydowana większość ukraińskich polityków, nawet najwyższego szczebla, jeśli posługuje się językiem ukraińskim, to z rosyjskimi zapożyczeniami. Przedstawiciele nowej władzy mówią po ukraińsku zdecydowanie lepiej, ale niewiele zrobili, aby podnieść prestiż języka ukraińskiego w społeczeństwie.

Zmieniają się także nastroje w społeczeństwie w związku z obecną sytuacją polityczną. Ukraińcy (oczywiście tylko niektórzy) zaczynają na powrót odczuwać potrzebę własnego języka, tożsamości narodowej oraz odrębności kulturowej.

Niektórzy badacze twierdzą, że surżyk to zjawisko przejściowe (Bracki 2009: 251; Masenko 2011: 122–124), lecz piszący te słowa jest przekonany, że nawet jeśli jest to stwierdzenie prawdziwe, to i tak przez pewien czas surżyk będzie występować w ukraińskim społeczeństwie. W obecnej sytuacji język rosyjski, którym posługuje się zdecydowana większość osób używających surżyka, mimo negatywnego postrzegania, jest nadal używany. Świadczy o tym komentarz do ankiety prowadzonej przez autora w ramach badań nad wielojęzycznością Ukraińców:

Oczywiście, większość ludzi chciałoby poznać i rozumieć język polski. Ponieważ Polska to najlepsi ludzie, którzy są chętni do pomocy. Naprawdę chciałbym, żeby język polski był drugim językiem na Ukrainie, ponieważ język rosyjski stał się językiem wroga. Ponad 55% Ukraińców mówi po rosyjsku. W języku ukraińskim wypowiadają się tylko w zachodniej części kraju oraz w mniejszości w Kijowie (Lewczuk 2015: komentarz do ankiety).

W ankiecie ten komentarz jest napisany w języku rosyjskim, a zatem to ten język jest pierwszym językiem respondenta, choć równocześnie językiem wroga. Osoby rosyjskojęzyczne muszą zacząć przedstawiać się na język ukraiński, co będzie procesem długotrwałym, dla części z nich jeszcze nierozpoczętym, natomiast pośrednikiem w tej zmianie językowej na pewno będzie surżyk, co stanowi pierwszy powód. Drugim powodem są problemy polityczne, ekonomiczne i społeczne, które mogą mieć różny wpływ na społeczeństwo. Bez żadnych wątpliwości można stwierdzić, że część ukraińskiego społeczeństwa pozostanie rosyjskojęzyczna lub będzie posługiwać się surżykiem po prostu dlatego, że zbyt małą wagę przywiązuje do swoich zachowań językowych.

## Literatura

- AŽNIUK B., 1999, [= Ажнюк Б.], *Мовна єдність нації: діаспора й Україна*, Київ.
- BESTERS-DILGER J. (red.), 2010, [= Бестерс-Дільгер Ю.], *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*, Київ.
- BESTERS-DILGER J., 2012, *Конвергенция и дивергенция славянских языков. Влияние социолінгвістических факторов в прошлом и современности*, [w:] H. Kurek (red.), *Języki słowiańskie w ujęciu socjolingwistycznym. Prace przygotowane na XV Międzynarodowy Kongres Slawistów, Mińsk 2013*, Kraków, „Biblioteka »LingVariów«”, t. 15, s. 9–22.
- BILANIUK L., 2005, *Contested tongues: language politics and cultural correction in Ukraine*, Ithaca.
- BRACKI A., 2009, *Surżyk – historia i terażniejszość*, Gdańsk.
- CZEREDNYCZENKO O., 2001, [= Чередниченко О.], *Українська інтерлінгвістика: проблеми і перспективи*, [w:] *Наукова спадщина професора С.В. Семчинського і сучасна філологія*, t. 2, Київ.
- DZIĘGIEL E., 2012, *Polacy czy cudzoziemcy? Kształtowanie się identyfikacji narodowej młodzieży polskiego pochodzenia na Ukrainie*, [w:] E. Gołachowska, A. Zielińska (red.), *Konstrukcje i destrukcje tożsamości*, t. II: *Tożsamość wobec wielojęzyczności*, Warszawa, s. 235–246.
- DZIUBYSZYNA-MELNYK N., 2010, [= Дзюбишина-Мельник Н.], *Суржик і суржикізм*, „Наукові записки НАУКМА” t. 111: „Філологічні науки”, s. 16–20.
- GRINCZENKO B., 1909, [= Грінченко Б.], *Словарь української мови*, t. IV, Київ.
- HLIBOWICKA-WĘGLARZ B., 2013, *Portugalskie języki kreolskie w Afryce*, Lublin.
- HOFFENEDER F., 2010, [= Гофенедер Ф.], *Радянська мовна політика в Україні. Переклади творів Леніна українською 1930-х та 1950-х рр.*, „Дивослово” nr 4, s. 37–47.
- HRYSSENKO P., 2003, [= Гриценко П.], *Проблема критеріїв оцінки мовної ситуації в Україні в останні десятиліття ХХ століття*, [w:] F. Czyżewski, P. Hrysenko (red.) *Język ukraiński: współczesność – historia*, Lublin, s. 15–23.
- JAKOWENKO N., 1998, [= Яковенко Н.], *Нарис історії України з найдавніших часів до кінця ХVІІІ століття*, Київ.
- KRASOWSKA H., 2012, *Mniejszość polska na południowo-wschodniej Ukrainie*, Warszawa.
- LEWCZUK P., 2015, *Trójjęzyczność ukraińsko-rosyjsko-polska, ankieta internetowa*; [on-line:] <http://moje-ankiety.pl/respond-73422.html>.
- LIPIŃSKA E., 2003, *Język pierwszy, język obcy, język drugi: wstęp do badań dwujęzyczności*, Kraków.
- LUBAŚ W., 2009, *Polityka językowa*, Opole.
- MAŁECKI Ł., 2010, *Surżyk niejedno ma imię*, [w:] W. Kuligowski (red.), *Nowe języki. Studia z zakresu kreolizacji języków i kultur*, Wrocław, s. 75–83.
- MASENKO Ł. (red.), 2006, [= Масенко Л.], *Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциту. Документи і матеріали*, Київ.
- MASENKO Ł., 2007, [= Масенко Л.], *Суржик у системі розмовних форм побутування української мови*, „Дивослово” 12, s. 26–31.
- MASENKO Ł., 2008, *Język i społeczeństwo: wymiar postkolonialny*, Gdańsk.
- MASENKO Ł., 2011, [= Масенко Л.], *Суржик між мовою і язиком*, Київ.
- MASENKO Ł., 2012, [= Масенко Л.], *Соціокультурні характеристики розмовних форм української мови в міських середовищах сучасної України*, [w:] H. Kurek (red.), *Języki*

- słowiańskie w ujęciu socjolingwistycznym. Prace przygotowane na XV Międzynarodowy Kongres Slawistów, Mińsk 2013*, Kraków, „Biblioteka »LingVariów«”, t. 15, s. 117–123.
- МІЕЦКОВСКА N., 2008, [= Мячкоўская Н.], *Мовы і культура Беларусі*, Мінск.
- РУБАЛКО О., 2010, [= Рибалко О.], *Ще одна ”русинська мова”*, Київ.
- SMUŁKOWA E., 2000, *Dwujęzyczność po białorusku: bilingwizm, dyglosja czy coś innego?*, [w:] E. Smułkowa, A. Engelking (red.), *Język a tożsamość na pograniczu kultur*, Białystok, s. 60–100.
- СУМ: І. Білодід (red.), *Словник української мови в 11 томах*, т. 9, Київ 1970–1980.
- TARANENKO O., 2008, [= Тараненко О.], *Українсько-російський суржик: статус, тенденції, оцінки, прогнози*, „Мовознавство” nr 1, s. 14–30.

### **The sociolinguistic status of Surzhyk Summary**

The paper presents the phenomenon of Surzhyk as a specific mixed sociolect in Ukrainian-Russian bilingualism. The first part describes the process of the rise of Surzhyk as a result of the expansion of Russian on Ukrainian, and the difficulties one encounters when classifying the term within the theory of language contact. The second part focuses on the current social attitude toward the phenomenon, and the role played by the media in the shaping of the social opinion regarding the competition of public use languages in the Ukraine. The summary contains a prognosis of the development and/or functioning of the phenomenon in practice.